

ma neka jasno bude izražena nada da će autor ovde na zabačenom mestu sakrivena zlatna zrnca moći u zasebnim člancima napraviti dostupnim za stručni svet i filozofski orijentisanu javnost.

Kad se sve sabere, prikazanu knjigu odlikuje originalnost njene teme, samostalnost njene obrade, stručna kompetencija autora, naučni doprinos i literarni kvalitet. Smiljanićeva načitanost je začuđujuća kad je u pitanju danas skoro nepo-

znata, a još manje diskutovana literatura koju obrađuje, njegov jezik skoro svuda jasan, suptilan i – bez obzira na nedostatak uzdržanosti prilikom korišćenja stručnih pojmova (povremeno čak i neologizama) – veoma čitak. Ko se probije kroz obimni tekst, imaće verovatno veliku dobit od toga; nadajmo se da će delo naići na široku, zainteresovanu i tolerantnu čitalačku publiku.

Sa nemačkog prevod redakcije

DRAGAN PROLE
Filozofski fakultet, Novi Sad

FILOZOFIJA KAO ISTRAŽIVANJE

(Edmund Husserl, *Logička istraživanja I i II*,
Breza, Zagreb 2005, prev. Željko Pavić)

Premda je u pogledu pravaca, orijentacija i stanovišta savremena filozofija naglašeno heterogena i pluralna, neki autori se nisu ustezali da ponude svedene i jednostavne kriterijume na osnovu kojih je moguće provesti međusobno sučeljavanje pojedinih filozofskih pozicija. Među tim kriterijumima prednjači onaj, što ključ međusobnog razgraničavanja pronalazi u njihovom odnosu prema tradiciji filozofije. Sasvim uprošćeno prikazan, taj kriterijum se sastoji u tezi da se, s jedne strane, filozofsko naličje međusobno nesvodivih filozofskih nastojanja traži u pokušajima produbljivanja, inoviranja i reaktuelizovanja tradiranih filozofskih postignuća, dok se, sa druge strane, pretpostavke preostalog dela savremenih stanovišta traži na temelju razloga za radikalno distanciranje od iste te tradicije. Ne upuštajući se u ispitivanje heurističkih potencija-

la ovog kriterijuma i konkretnih rezultata njegove primene na polju savremene filozofije, već na prvi pogled može se ustanoviti da on nije tako inkluzivan, kako bi želeo da se predstavi.

Uprkos svojoj prividnoj jednostavnosti, koja bi trebala da omogući da svaka filozofija prepozna svoje mesto, kriterijum odnosa prema tradiciji na temelju obnavljanja ili distanciranja zapravo je reduktivan. Efekat isključivanja koji proizvodi odnosi se na one filozofije, koje se nisu zadržale niti na obnavljanju pitanja tradicije, niti na upornoj rezervisanosti spram njih, već su u vlastitom konstituisanju provodile oba postupka. Štaviše, kada se taj kriterijum protegne duž povesne vertikale filozofije, uočava se da on po pravilu zakazuje upravo na primerima filozofa koji su od strane istorije filozofije prepoznati kao najistaknutiji. Primera radi, Aristotel, Kant

i Hegel nisu činili ništa drugo, nego nastojali da, u tesnoj vezi sa tradicijom, pruže vlastiti filozofski doprinos i da je time obnove i inoviraju, ali tako, da njihov doprinos suštinski nije bio moguć bez istovremenog distanciranja tj. bez, više ili manje eksplicitnog, odbacivanja značajnog dela rešenja koja su do tada bila nuđena.

Povlašćeni status fenomenologije Edmunda Husserla unutar savremene filozofije valja prepoznati u činjenici da je ona uspela u sebi da integriše obe tendencije koje su markirane kao ključni varijeteti u odnosu prema filozofskim prethodnicima. Od objavljivanja *Logičkih istraživanja* 1900/1901 čiji datiranje i u simboličkoj ravni obeležava događaj razmeđivanja dva stoleća i najavu nove epohe filozofskog mišljenja, pa do svojih poznih radova – Husserl nije propuštao da spomene da njegova fenomenologija restituiše ideju apsolutne teorije što svoje korene dužuje antici. Podsećanje na antičku ideju apsolutne teorije nije motivisano težnjom ka rehabilitaciji *bios teoretikos* kao privilegovanog oblika ljudskog života već je, naprotiv, apsolutno opravdavanje filozofije mišljeno korelativno sa opravdavanjem filozofa, čime se cilj filozofije izjednačio sa životnim ciljem. O tome se Husserl izjasnio u Pogovoru svojim »Idejama«, gde je izričito naveo da fenomenološki pojam filozofije zapravo restituiše izvornu ideju koja od Platona naovamo leži u temelju evropske filozofije. Filozofija imenuje nauku čija ključna odlika je poslednje utemeljenje, koje je, opet, izjednačeno sa do krajnosti radikalizovanim samoodgovornošću.

Kada je povodom obeležavanja njegovog sedamdesetog rođendana u Frajburgu izjavio da ne bi mogao da živi u ovom svetu da nije filozofirao, Husserl se nije šalio. Strogost filozofije za koju je pledirao,

odslikavala se i u strogosti života koji je živeo. Nečuvena filozofska ambicija da prodre ispod područja na kojem se razgraničavaju teorijska i praktička filozofija dovela je sledbenike Husserlove fenomenologije u nesvakidašnje egzistencijalne situacije. Naime, činjenica da je Husserlova asistentkinja Edit Štajn konvertirala i pribegla manastirskom načinu života u katoličkom redu Karmelićanki nije spoljašnja fenomenologiji, kao što nije slučajno ni Husserlovo prekorevanje svog doktoranta Teodora Lesinga zbog aktivnog učešća na maskembalima, na kojima su smeh i šala obilato zalivani šampanjcem. Aura poverenja i filozofske svežine kojom se fenomenološki pokret odlikovao, naročito posle debakla Prvog svetuskog rata, u velikoj meri duguje novovrsnoj međuljudskoj i životnoj atmosferi, što se širila oko kruga filozofa koji je bio obuzet zajedničkim učešćem u ostvarivanju jedinstvene filozofske misije i specifičan po neiscrpnom entuzijazmu obnavljanja prema kojem su mnoge kolege bile izrazito skeptične, pa su ih podrugljivo zvale »fenomenalistima«.

Njih je u prvom redu zanimalo da uzmu učešće u konstituciji novovrsnog filozofskog mišljenja koje, doduše, podseća na antiku, poštuje filozofsku tradiciju i, poput savremenika novokantovaca, odaje dužno priznanje naučnim dostignućima, ali je istovremeno i mišljenje što briše privid samorazumljivosti nad onim što nauku čini naukom, a filozofiju filozofijom, te i dalje insistira na ispitivanju njima inherentnih kriterijuma naučnosti. Najbolju ilustraciju za njihova nastojanja nije bilo potrebno izmišljati. Relativno frekventno pojavljivanje Fihteove nove kovаницe u nemačkom jeziku – *Wissenschaftslehre* – stoga može da deluje zbunjujuće, ali samo prilikom prvog čitanja *Logičkih*

istraživanja, jer nudi izraz što uverljivo sažima filozofske pretpostavke nastajanja fenomenologije.

Pritom, utisak što izaziva zbuđenost takođe nije slučajna. On proističe ne samo kao posledica prećutkivanja Fichtea, nego iz preuzimanja filozofskog zadatka koji je već postavljan, ali se ovaj put izlaže tako, kao da nikada nije postavljan. Paradoksalnost fenomenološkog postupka stoga bi se mogla prepoznati u nastojanju, da se logička zgrada filozofije obnovi, ali da se istovremeno ne radi o pukom poboljšanju i dovođenju postojeće građevine u bolje stanje, već o izgradnji sasvim nove građevine, koja sa dotadašnjom želi da deli samo motive što su doveli do gradnje, ali ne i konačan izgled. Obnavljajući logiku, fenomenološka filozofija poziva na rad na novoj misaonoj tvorevini, u kojoj bi tradicionalni sistem logike sebe mogao da prepozna, ali ne važi i obrnuto – fenomenologija sebe principijelno ne može izvesti iz onoga što obnavlja. Za takvu pozicioniranost fenomenologije Huserl navodi specifične razloge. Kao *učenje o nauci*, logika je samo u svojim platoničkim začecima bila dosledni temelj nauke o biću, tj. nauke naprosto, što znači da za nju unapred nisu bili obavezujući niti postojeća naučna saznanja, niti postojeće predstave o stvarnosti. Povesni tok je, međutim, suštinski promenio i pojam logike. Njime je logika poprimila oblik formalne apofantičke kritike unapred date nauke, unapred date istine i teorije, a njen bivstvujući svet je unapred bio određen. Na taj način logika je izgubila status izvorne nauke, jer njen posao više nije bio da provede izvorni rad objašnjavanja i kritike, već se sveo na puku teorijsku tehniku. Nasuprot tome, osmišljavajuće stvaranje temeljnih pojmova obavezujuća je tvorevina *učenja o nauci*. Ona se pritom ne ponaša kao dopu-

na postojećim naukama i postojećoj stvarnosti, već promišlja moguće predmetnosti, čisto kao takve, što uključuje sve mislivo modifikacije »predmeta uopšte«, kao što uključuje i ideju ontologije koja ne podrazumeva naslanjanje na postojeće naučne vizije stvarnosti, već sistematsko razvijanje ideje čiste logike koja se načelno podudara sa idejom formalne ontologije.

Huserlovo uverenje da se istinski napreci filozofskog saznanja ispunjavaju u novom utemeljenju dopunjeno je specifičnim zahtevom koji se nametnuo kao preduslov takvog utemeljenja – nepretpostavnost. S jedne strane, ona je podrazumevala smelo ignorisanje Hegelovog principa očuvanja, *conservare*, kao pouzdanog oslonca za svako utemeljenje sa pretenzijom na filozofsku inventivnost, koje ne želi da rizikuje svoje eventualne zasluge i spomen unutar istorije filozofije time što će tradiciju ignorisati, već će, naprotiv, pokušati da u sebi integriše ono što je u filozofiji već mišljeno. S druge strane, Huserlovo stupanje na tlo filozofije sa područja matematike, doprinelo je neizričitom i nehotičnom dokazivanju Ničeove teze o šteti istorije, ali ovaj put za filozofski život i omogućilo pojavu *monumentalne filozofije*, što prevashodno misli iz rakursa budućnosti. Dakako, uzeta sama po sebi, distanca u odnosu na istoriju filozofije Huserlu nije donela mnogo toga dobrog. Štaviše, ona je fenomenologiju od samog početka suočavala sa teškoćama što su proizlazile ne samo iz neodređenosti njene istorijsko-filozofske konstitucije, već iz principijelne nemogućnosti da na fenomenološki dosledan način pristupi izlaganju problema povesti, bez kojeg je svaki pokušaj istorijske legitimacije fenomenologije bio unapred obesmišljen. Mora se ipak priznati da bez svojevrstne *naivnosti* koja je od samog početka bila

skrivena u pozadini Huserlovog projekta obnavljanja tradicionalne ideje filozofije, a u očima savremenika je izazivala podrugljive komentare – celokupan korpus njegovog filozofskog stvaralaštva teško da bi poprimio tolike razmere i oblik, kakav je nama ostavljen u nasleđe. Pritom se ne misli samo na obim Huserlovog dela, koji iziskuje da timovi stručnjaka već gotovo šezdeset godina u Arhivu u Luvenu rade na dešifrovanju Huserlove zaostavštine čiji tekstovi su, radi ostvarivanja simultanosti između toka misli i njihovog beleženja, po pravilu pisani u Gabelsberger stenografskom pismu, pa najpre iziskuju transkribovanje, nakon čega sledi mukotrpno urednički posao sa zadatkom da se iz nepreglednog mnoštva rasutih promišljanja dođe do tematski, hronološki i problemski zaokruženih celina.

U svom prigovaranju Huserlu zbog tona agresivne novotarije i bezdana nihilizma što se otvara usled oslobađanja od povesnog osnova radi rađanja nečeg novog, Jaspers nije bio usamljen. Međutim, takva vrsta prigovora previđa da se faktičko događanje konstituisanja fenomenologije potire sa njenim deklarativnim zalaganjem za apsolutni početak, nepretpostavnost i »oslobađanje od povesnog osnova«. Naime, stroga naučnost fenomenologije nije postulirana povrh i mimo tadašnjih strujanja u filozofskom mišljenju, već je afirmisana unutar opširno argumentovane rasprave sa njima, o čemu svedoči već i Huserlova rasprava iz 1894. koja je pokušala da ispita problemska težišta što su ispostavljena u merodavnim spisima o logici. Na tom tragu konstituisana je i prva knjiga *Logičkih istraživanja* koja je sebi stavila u zadatak da prodre u konstitutivne osnove ideje nauke, ali tako, što će se upustiti u vodeće sporove vezane za fundamentalni pojam logike. Posta-

viti u to doba pitanje o (ne)zavisnosti logike od drugih disciplina, značilo je upustiti se u središnje pitanje tadašnjih rasprava i sučeliti se sa stanovištima Mila, Vindelbanda, Maha, Erdmana, Avenarijusa, Ziggvarta, Locea... Drugim rečima, ustanovljenje ideje fenomenologije odvijalo se u razvijanju problemske dimenzije koje je, preuzimajući i iznova tematizujući Platonovo razlikovanje izraza i značenja, u istima mah vodilo računa i o antičkoj ideji filozofije, ali i o najsavremenijim tendencijama u pogledu stanja problema.

Prema Huserlu, osnovni posao logike sastoji se u istraživanju pitanja: *šta konstituiše ideju nauke?* - pa stoga ne treba da čudi da je njegovo delo naslovljeno *Logička istraživanja*. Usled direkcije koja je zadata od strane savremenih poimanja nauke, logička istraživanja se nisu odvijala proizvoljno, već su se prevashodno usmerila ka pitanju o relacijama između logike, sa jedne strane, i psihologije i metafizike sa druge. Smatrajući da takva vrsta istraživanja nema za rezultat puko opredeljivanje *za ili protiv* nezavisnosti logike, nego da ono može biti plodno tek ukoliko iz njega proistekne novo utemeljenje, pa samim tim i istinski napredak u saznanju, Huserl je sprečio mogućnost da se »istorijsko-filozofska« istraživanja mehanički naslanjaju uz izvorna fenomenološka izlaganja. Naprotiv, prvobitne naznake fenomenologije ne bi bile moguće bez prethodne, istorijsko-filozofske pripreme. Propredeutičko čitanje fenomenologije na osnovu uviđa u, primera radi, argumentaciju o *empirističkim konsekvencama psihologizma*, ne samo da je moguće, nego je i poželjno.

Pojam logičkog zakona Huserlu je pružio oslonac za sučeljavanje sa psihologizmom. Pritom, u Huserlovom slučaju, sučeljavanje sa psihologizmom u istima mah predstavljalo je i sučeljavanje sa sa-

mim sobom. Kao vladajuće uverenje, psihologizam nije bio samo spoljašnje obeležje duha vremena, što je, blagodareći svojoj savremenosti - ulivalo poverenje i unapred utiralo put svakom mišljenju koje nije želelo da ponese atribut anahornog i prevaziđenog – pa otuda i ne treba da čudi da je psihologizam ujedno i filozofski manir posredstvom kojeg je i Huserlova *Filozofija aritmetike* očekivala svoje vlastito filozofsko objašnjenje. Kritika psihologizma stoga je i svojevrsna samokritika, jer se ispostavilo, da pri prelazu sa psiholoških sklopova mišljenja na logičko jedinstvo sadržaja mišljenja nije bilo moguće uspostaviti adekvatan kontinuitet. Odsustvo teorijskog jedinstva i neodrživost težnje da naučnost bude logički utemeljena putem psihološke analize predstavljali su zamku u koju je stupilo i Huserlovo vlastito mišljenje, ali su istovremeno bili i inicijacija koja je onemogućila neumorno traganje za misaonim prevladavanjem »psihološke logike«.

Imajući u vidu da nijedan prirodni zakon nije a priori saznatljiv, Huserl je došao do zaključka da indukcija iz pojedinačnih činjenica iskustva nije samo jedan u mnoštvu mogućih pristupa problemu zakona, nego jedini put kojim se prirodni zakon može opravdati i utemeljiti. S druge strane, zakonitost do koje se došlo induktivnim putem ne može imati zadovoljavajući status, tj. rang koji je Mil obećavao svojim pojmom *necessary truths*. Sistem nužnih istina ne može proisteci induktivnim uopštavanjem iskustvenih izvesnosti, budući da ono ne može ponuditi zakonitost u striktnom smislu te reči. Njima, prema Huserlovim argumentima, preostaje jedino rang puke verovatnoće što može biti oborena već sledećom činjenicom iskustva.

Logički zakon je potpuno ravnodušan spram pitanja na koji način je proistekao iz realnih činjenica svesti, iz konkretnog toka svesnog života. Štaviše, logički zakon odlikuje se neumoljivom nužnošću koja ne može biti ugrožena čak ni u slučaju da neki konkretan zakon još uvek nije mišljen od strane realne svesti. Stoga je on nezavisan od psihološkog kauzaliteta, od kauzalno-psiholoških faktora empirijske samosvesti. Misleći subjektivne uslove mogućnosti saznanja, Huserl se nije osvrtao na realne uslove koji korene u pojedinačnom subjektu suđenja, već je insistirao na idealnim uslovima, što korene u opštoj formi subjektivnosti i njihovom odnosu prema saznanju. Takva misaona nastojanja dovešće do izvesne bliskosti sa Kantovim transcendentalno-kritičkim projektom koja će pratiti fenomenologiju u svim njenim fazama. Pritom, ispitivanje normativnih pretpostavki logike dopunjeno je sučeljavanjem sa nominalizmom kao ontološkom posledicom novovekovne konstitucije prirodnih nauka. Opštost nije puko »ime« u kojem treba sagledati izraz sintetičkih učinaka subjekta, već ukazuje na idealnu strukturu po sebi. Budući da je mogućnost određene psihičke činjenice samo slučaj realne mogućnosti, psihologizam u svim svojim konkretnim uobličenjima nije ništa drugo nego relativizam koji sebe ne zna kao takvog. Izvesnost istinitosti nekog suda, jeste moguć psihološki doživljaj, ali je to samo uzgredno. Evidentni sud ne nastaje kao posledica određenog doživljajnog sklopa, već je posledica *originarne datosti*, što znači da proističe iz fenomenološkog, odnosno filozofskog stava, a ne nekog izuzetnog psihološkog stanja ili doživljaja.

Stavljajući subjektivnost svesti kao opšte polazište sveg filozofiranja, Huserl preduzima reviziju ontološkog stepenova-

nja koje tradicionalno seže od neposrednosti čulnog saznanja do posredovanih uvida uma. Težište njegove revizije sastoji se u raspravljanju uma sa samim sobom, s tim, što se ovaj put ponovo radi o njegovom odnosu prema neposrednosti iskustva. Oslonac u tom poslu potražen je u odbijanju samostalnog statusa i specifičnih saznajnih uloga koje su pripisivane pojedinim saznajnim moćima. Uviđajući da Kantove saznajne moći zapravo pretpostavljaju ideju čiste logičke nauke, što znači da ne mogu biti konstituenti logike, jer se ograničavaju na normiranje izvesnih misaonih postupaka, Huserl poima um kao usmerenost ka idealitetu mišljenja, a ne kao neku zasebnu saznajnu moć. Smatrajući da je Kantova zamisao logike samo delimično sadržinska, jer joj sadržaj pripada samo utoliko što se pretpostavlja kao konstitutivan element predmetnosti, Huserl će pojam *intencionalnosti* razvijati ne ispuštajući iz vida najprisnije jedintvo *noeme* i *noeze*, forme svesnog akta i sadržaja na koji se taj akt odnosi.

Konsekvence ovog ovida u ranoj fazi fenomenologije ipak neće biti usvojene. Naime, ističući da je teorija saznanja fundamentalna filozofska disciplina, Huserl deklarira fenomenologiju i *kao saznajnu teoriju* previđajući time da saznajna teorija živi od rascepa logike i ontologije, pri čemu se ona naseljava u ispražnjen prostor što iziskuje posredovanje, a stvar se iz činjenice da je za logiku rezervirana samo forma, a za ontologiju sadržaj saznanja. Ako idealnost istine sačinjava i njenu objektivnost, logika se ne sme svesti na nauku o formi mišljenja, što, izjašnjavajući se za jedinstvo logike i ontologije, Huserl izbegava da učini. Takvo jedinstvo, dakako, nije moguće ispostaviti sve dok se nalazimo na terenu saznajne teorije, pa će dalji razvoj fenomenologije

neminovno biti vezan uz njenu, najčešće nedovoljno izričitu, pa time i nedovoljno odlučnu - emancipaciju od saznajno-teorijskog samorazumevanja.

Budući da fenomenologija u metodološkom pogledu još uvek nije dovoljno sazrela, Huserl *Logičkih istraživanja* je međusobno diferenciranje saznajnih moći tematski popunio sa fenomenološkim pojmom refleksije, koji je glavnu reč imao i u *Filozofiji aritmetike*. Fenomenološki mišljena, refleksija nije povratno razmišljanje o empirijskim stanjima i doživljajima svesti, jer su ta stanja i doživljaji uvek već posledica tvoreće subjektivnosti. Huserlova refleksija želi da načini korak dublje, i otuda traži kontakt sa izvornim delatnostima svesti, obavljajući ujedno i kritičku funkciju time, što osvešćuje pritom granice i prepreke koje stoje na putu prilikom odvijanja svesnih akata.

Svi načini shvatanja i sve zamislive forme imanentnog iskustva padaju pod pojam refleksije. Takav pojam refleksije razlikuje dve vrste neposrednosti. Neposrednost zora, intuitivne predstave, razlikuje se od neposrednosti mnjenja koje je daleko od same stvari. Stoga se i na legitimnu upitanost u istinski fenomenološki karakter *Logičkih istraživanja*, može odgovoriti upravo pozivanjem na pojam *načina datosti*, u kojem se može prepoznati i zajednički imenitelj međusobno heterogenih strujanja unutar fenomenološkog pokreta što se održao sve do savremene fenomenologije. Ako je u Huserlovom kamenu temeljcu nešto fenomenološko, onda je to suprotnost intuitivnog i neintuitivnog, koja se utvrđuje prevashodno na temelju različitih načina datosti. Stoga i čuvena parola »Zu den Sachen selbst« već u ravni ranog dela može biti shvaćena kao poziv na napuštanje, odnosno prevladavanje nedovoljnih, nedorečenih, defici-

jentnih načina datosti. Tajna formule što govori o *transcendenciji u imanenciji* sastoji se o uverenju o mogućnosti najprišnjeg jedinstva svesti i njenog predmeta sabranog u *samodatosti*, kao samoprezentnosti stvarnog. U takvoj vrsti datosti predmet svesti, konstituišući se u saznanje, gubi distancu i naspramnost u odnosu na konkretne svesne akte.

Neposrednost te vrste izvesnosti više nije u suprotnosti sa diskurzivnim mišljenjem, jer se ona više ne odlikuje karakterom prostote, jednostavnosti i pojedinačnosti, kao što je bio slučaj kod Aristotela. Naprotiv, neposrednost *samodatosti* uključuje puninu datosti, svojevrsnu kondenzaciju posredovanog što se iskazuje na neposredan način. Značaj pojma *samodatosti* za fenomenološku filozofiju gotovo da i nije moguće prenatglasiti, jer stepen poverenja spram fenomenološke filozofije stoji u direktnoj srazmeri sa dozom filozofske prihvatljivosti koja se iskazuje prema »uslovima mogućnosti« ovog pojma.

Imamo li to u vidu, relativno lako ćemo dovesti u pitanje prividnu sličnost koja Huserlovu fenomenologiju dovodi u vezu sa Džejmsovom verzijom radikalnog empirizma. Čak i ako prihvatimo da je srodnost između njih moguće ustanoviti kada je reč o ograničavanju na sferu direktno iskušenog, na totalitet iskustva od kojeg ne sme biti apstrahovano, i čiji elementi ne smeju biti ignorisani, principijelni monizam, u kojem je Džejms blizak Mahu, stoji u suprotnosti spram Huserlovog intencionalnog dualizma. Uprkos neporecivom motivu svog nastanka, što se sastoji u reakciji protiv teoretisanja pojmovnim tvorevinama koje su daleko od neposrednosti zora, fenomenologija se ipak ne može svrstati u istu ravan sa empirizmom. Jednostavno rečeno, empirizam previđa važnost misaone intencije sa ko-

jom mi stupamo u neposrednost iskušavanja, ali jednako onemogućava i idealni karakter, tj. idealnost intendiranog smisla što biva ispunjen unutar kompleksnog sklopa akata, kao posrednika od puke slike do čiste forme spoznaje. Ispunjenost intendiranog smisla Huserl poima u vidu idealnog jedinstva koje imenuje *značenjem*.

U pojmu značenja valja prepoznati ključnu reč drugog toma *Logičkih istraživanja*. Njegov značaj upadljivo se ističe na osnovu izvanredne uloge koja mu je dodeljena. Naime, značenje sada misli ono što se filozofski mislilo pod kategorijama ili pojmovima. Lapidarna formulacija, iskazana na stranicama *Ideja*, da su kategorije pojmovi u smislu značenja, svoje mesto je mogla naći i u *Istraživanjima*. Njihov »fenomenološki« deo usmerava se ka tezi da logika mora biti nauka o značenjima *qua* značenjima, te o idealnim zakonima koji temelje u njima. Međutim, nestrpljivi čitalac koji će *Istraživanja* čitati vođen ambicijom da što pre sazna u čemu se sastoji specifičnost fenomenološkog pojma značenja, na kraju će ipak ostati nezadovoljan, naročito ukoliko bude očekivao opipljive, više ili manje kruto sačinjene definicije. Značenje će počesto biti poistovećivano sa *smislom*, što će nakon Fregeove precizne distinkcije po pravilu izazivati razočaranje. Kada se tome doda i Huserlov stav da je kod pojmova naročito prikladno kada upućuju na paralelne termine sa kojima se mogu menjati, onda utisak zbunjenosti postaje intenzivniji, ali u tome ne treba videti puki nedostatak, već, naprotiv, spremnost za ulazak u predvorje fenomenološkog mišljenja.

U njemu se otkriva da čvrsta terminološka razdvajanja ne idu u korist, već na štetu filozofskog mišljenja, jer omogućuju da se pojmovi nerazgovetno prelivaju i da »prolaze jedan kroz drugog«. Njihova

višeznačnost označava *conditio sine qua non* fenomenologije, ali ne kao puka preambula ili postulat za mišljenje, već kao poziv na konkretno filozofiranje, na iskustvo mišljenja koje je spremno da se odupre svakoj vrsti sužavanja i limitiranja. Naočigled 105. godina, koliko je prošlo od objavljivanja Logičkih istraživanja,

a uprkos svim nedostacima, nedorečenoštima, manjkavostima i transformacijama kroz koje je prošla kako Huserlova fenomenologija, tako i fenomenologija u celini, mirne duše se može ustanoviti da još uvek postoje valjani razlozi da takav poziv bude prihvaćen.

MIROSLAV KOSIĆ

OD KANTOVE FORME DO DERIDINE RAZLIKE

(Mario Perniola, *Estetika dvadesetog veka*, Svetovi, Novi Sad, 2005, prev. D. Dobrosavljević i M. Matić-Radovanović)

U dvadesetom veku estetika pretenduje da bude mnogo više od filozofske teorije lepog i dobrog ukusa. Ona se suočava sa velikim problemima individualnog i kolektivnog života, a postavljajući sebi pitanje o smislu postojanja, ona se neminovno sučeljava sa problemima svakodnevnog života.

Ovu veoma široku lepezu aktivnosti Perniola svodi na četiri koncepcijski određena polja koja su jasno determinisana pojmovima: život, forma, saznanje i delovanje. Svakom od ovih pojmova je posvećeno po jedno poglavlje knjige. Čitava se estetika može podvesti pod ova četiri pojma, gde prva dva pojma predstavljaju konsekvence razvoja Kantove *Kritike moći suđenja*, dok se druga dva vezuju uz razvoj Hegelove *Estetike*.

Sva četiri pojma se razvijaju u prvoj polovini veka, dok oko šezdesetih godina, unutar svakog od njih, dolazi do zaokreta: estetika života stiče političku vrednost, estetika forme stiče posredničku vrednost, saznajna estetika skeptičnu vrednost, pragmatična estetika komunikativnu vrednost. Područje osećajnosti ostaje

izvan ove šeme, jer portparoli osećajnosti dvadesetog veka, o kojima se govori u poslednjem poglavlju ove knjige ne mogu da se prepoznaju u estetici, iako je njihova misao u tesnoj vezi s problemima s kojima se estetika suočavala. Osećanje dvadesetog veka više ne može biti vraćeno na Kanta i Hegela, i ono vrši zaokret koji je definisan pridevom *fiziološki*.

Na prvi pogled, povezanost između pojmova estetika i život ne postoji. Međutim, u dvadesetom veku, filozofski diskurs u vezi sa pojmom "života" koincidira sa upitanošću nad "značenjem života". Postavlja se pitanje svrhe života, što je u suprotnosti spram dotadašnje tradicije moderne nauke, koja seže još od Dekarta i Galileja.

Tvrdnja da život ima ili da nema smisla, veoma često je povezana sa estetikom koja je tim putem iskazala smelost da izlaže fundamentalni problem egzistencije. Upravo Kant u *Kritici moći suđenja* estetku vraća na suđenje, na sposobnost koja se sastoji u promišljanju partikularnog kao sadržanog u u univerzalnom. "Po Kantu ljudsko biće se raduje jer kroz je-